

jó esetben zárójelben melléjük írva valamilyen magyar megfelelőt. Most kísérlet – rögtön hozzá kell tennem, hogy általában sikeres kísérlet – történt a szakkifejezések egységesítésére, ugyanakkor a kerttörténet alapfogalmainak definiálására. A szójegyzék összeállítója a szakkifejezésekre részben magyar szót vagy kifejezést szerepeltet, másokra az eredeti (nem magyar) szó átvételét javasolja, eredeti helyesírással vagy fonetikus átírással. Zömükkel egyetértek. Az alábbiakban néhány kisebb kifogásomat és észrevételemet ismertetem: *Anglo-chinois kert*. Francia és magyar szavak hibridje. Vagy meg lehetne őrizni az eredeti „jardin anglo-chinois” kifejezést, vagy az egészet magyarítsuk: „angol-kínai kert”. *Átmeneti kert*. Talán jobb lenne az „átmeneti stílusú kert”, ami egyébként is közelebb áll a zárójelben idézett angol „transitional style”-hoz. Az „átmeneti” akár tényleges, fizikai mivoltában is (félre)érthető lenne. *Berceau*. „Lugas” helyett szerencsésebbnek tartanám a „boltozatos lugas”-t. A „berceau” első jelentése a franciában egyébként bölcső, és a lugasra van külön szavuk: „charmille”. *Beszélő építéset*. Valójában elsősorban nem az épület díszítése, hanem formája vagy alaprajza utal a rendeltetésére. *Blickfang*. A német „Blickfang” szó magyar helyesírással, két k-val, más jelentésre már „foglalt”. Szerepel a címszó alatt a vonatkozó angol szó („eye-catcher”) is. Itt még hiányzik a „blikkfangos” magyar megfelelő. *Boszkett, boszké*. Egyet tudok érteni a magyar fonetikus átírással. Minthogy azonban a francia kiejtést a „boszké” változat tükrözi, azt jobbnak tartom. A „boszkett” már a németen keresztüli, másodkezi átírás lenne. *Parter*. Ezt külön kiemelem, mint a francia „parterre” szerencsés és fájdalommentes magyarítását.

Valószínűleg még fog változni, csiszolódni a magyar szakszókincs, mire megszilárdul. Addig azonban még sokat kell foglalkozni kerttörténeti témákkal, sokszor kell leírunk és kimondanunk a szakszavakat. Az ismertetett munkák kellő támpontot és ihletet adnak a továbbhaladáshoz.

Sisa József

ROGER JÖNSSON: FRED FORBAT OCH FUNKTIONALISMEN. Del 1.: Tyskland 1918–1931. Institutionen för Arkitektur LTH (Lund) Vären 2001. 180 p. (Forbát Alfréd és a funkcionálisizmus. I. rész: Németország 1918–1931.)

A magyar funkcionális építészet úttörőjének, Forbát Alfrédnek várostervező, lakótelep-építői munkássága a II. világháború után Svédországban teljesedett ki, amely a zsidóüldözés miatt Magyarországról emigráló építésznek munkalehetőséget és otthont adott. Itt talált a legnagyobb elismerésre, s most a munkásságáról sokáig nélkülözött alapos feldolgozás, érthető elemzés is egy svéd építészhallgató, Roger Jönsson diplomamunkájaként született. Svéd nyelvű munkáját csupán a hozzácsatolt angol nyelvű összefoglalásból és képanyaga alapján megközelítve, úgy vélem, e tanulmány elkészült első része biztató ígéret a sokáig nélkülözött róla szóló nagy monográfia megvalósulására. A fiatal szerző témaválasztásának egyik indoka éppen az a körülmény volt, hogy Forbát neve ugyan ismert a szakirodalomban, de igazán még nem tanulmányozták. Ennek fő okát a szerző éppen karrierjének kozmopolita jellegében látja: munkássága nagy földrajzi távolságra terjedt ki, és különféle országok levél-

táraiban igényel kutatást. A tanulmány szerzőjének viszont megvan az a helyzeti előnye, hogy a legautentikusabb forrásokra támaszkodhatott: a stockholmi építészeti múzeum archívumába került Forbát Alfréd hagyatékra, amelyben korábbi munkássága is jól dokumentált. Az ebből szerzett információk kiegészítésére pedig rendelkezésre állt ugyanott a jó íráskészségű építész máig kiadatlan „Egy építész emlékei négy országból” című, német nyelven írt emlékirata. Forbát barátaival és munkatársaival, mint Stefan Romare-rel folytatott beszélgetéseinek illetve írásainak tanulmányozása pedig emberi habitusának megismerésére is módot adtak.

Úgy tűnik, Forbát származására és pécsi tanulóéveire vonatkozó rész mutat némi hiányosságot, ami nem csupán az angol nyelvű összefoglalóból hiányzik. Nem találtam sehol eredeti családnevének említését, (1917-ig Fűchslnek hívták), s ifjúsága társadalmi-kulturális háttere is több figyelmet érdemelne. Forbát apja a két világháború közötti időszakban jó ideig a város második legvagyonosabb embere volt, sörgyáros, akinek a bankokkal és konszernekkel való üzleti és társadalmi kapcsolatai megkönnyítették Forbát itthoni építészeti foglalkoztatását. E tanulmány azzal marad adós, ami a nyelvismertet hiányából adódik: hiányzik a helyi, a pécsi és a magyarországi sajtóban megjelent írásainak, illetve a róla szóló híradásoknak értékelése, felhasználása. A *Pécsi Lapok* (1922. júl. 23: 2.) „Pécsi művészek Weimarban” „A magyar építőházbeliekről” ír. A *Pécsi Lapok* 1924-ben például hírt adott a külföldön tevékenykedő pécsi építészekről (Nentvich Andorról és Forbát Alfrédéről), a *Dunántúl* (1927. dec. 18) a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kiállításán bemutatott külföldi munkáikkal kapcsolatban csupán ezek mellől, a helyi építészek itteni munkáinak szereplését hiányolják. Kállai Ernő Forbát 1926-os kiállításának értékelése vagy Forbátnak az építész-oktatásra vonatkozó illetve az új építéstechnikát ismertető írásai, a pécsi Zsinagóga falára készített I. világháborús emléktáblája lényegében csak számunkra fontos, apró nyomai e periódusban hazájával való kapcsolatának, ami a Jönsson által rajzolt fejlődésvonalat lényegében nem érinti.

Forbát munkássága érdekesen kapcsolódik a Bauhaus, a XX. század lakásépítését és városképét döntően meghatározó alkotóműhely kezdeti időszakához. Forbát ugyan nem volt sem hallgatója, sem tanára ennek az iskolának, de mint az intézmény vezetőjének alkalmazottja – Forbát W. Gropius építési irodájában volt rajzoló – a funkcionális és konstruktív építésmód első kísérleteinek részese lett. Gropius és Forbát munkatársi viszonya mindkettejük stílusfejlődésében fontos szerepet töltött be. Érdekesen világítja meg ezt a szerző, nem kevesebbet állítva, mint azt, hogy Gropius bátorította ugyan az irodájában alkalmazott fiatal magyar építész újíto törekvéseit, de ugyanakkor Gropiust is ösztönözte formanyelve expresszionista vonásainak elhagyására Forbát terveinek radikalizmusa. Forbát vezette Berlinben Walter Gropius és Adolf Meyer tervezte házak kivitelezést, de önállóan is tervezett, például egy lakóházat a Sommerfeld konzern alkalmazottja, Stadthagen igazgató számára a Gropius tervezte Otte ház szomszédságában, Berlin-Dahlemben (1921). Ekkor készítette azt a tervváltozatot is, amely a holland szobrász, G. Vantongerloo (1919) kubusokból épült függőleges kompozíciójának tömeghatásával rokon. Az 1925-ben Berlin Zehlendorfban megépült változat némi kompromisszumot mutat 146. old. 8/c. kép. Ugyanezt a házat ábrázoló, korabeli, feltehetően Forbát maga készítette fényképen, amit még 1968 körül küldött nekem, Forbát azt jegyezte fel: „Wohnhaus Grosz in Zehlendorf. Entwurf 1921. Ausführung 1923–1925.”

Forbát 1922-ben Gropius és Meyer munkatársaként részt vett Berlinben a híres Fagus művek szomszédságába készülõ Kappe fivérek és Tsa gépgyár áruháza és kiállító csarnoka tervezésében, amit Gropius munkásságában a „formatervezés racionális módjába történõ váltásként” s a dessau Bauhaus-épület egyik formai előzményeként tartanak számon.

Bár nem volt hivatalos kapcsolatban Forbát a Bauhaus-szal, de olyan mesterei, mint „Paul Klee vagy Gerhard Marck bizonyára ösztönözték Forbát gyakori rajzait és ekkor készített grafikai műveit, hogy a figuratívól a teljes absztrakcióhoz érkezzon”. Forbát inkább a De Stijl csoport tanai iránt mutatkozott fogékonynak, valamint F. L. Wrighth hatása is nyilvánvaló: előreugró tetősíkjainak átvétele Forbát jó néhány villaépületénél jelzi tájékozódása irányát. Nemcsak Johannes Itten szugesztív egyénisége, hanem Adolf Meyer, Gropius munkatársa is közvetítette számára a teozófia tanait és az aranymetszés módszerét követõ holland mester J. L. M. Lauweriks hatását. Forbát 1923-ban a weimari am Horn telepre tervezett lakóház-tervén a nappalihoz kapcsolódó helyiségek viszonyában érvényesítette ezt az arányrendszert Jönsson szerint. Visszatérve ugyanis Weimarba, a Bauhaus-lakótelep felépítésére alakult, ugyancsak W. Gropius vezette Bauhaussiedlung-Genossenschaft alkalmazottja lett, Gropius utasításait követve e tanári lakóházak, a szabványosított, az ú.n. méhsejt-rendszerű építészet kimunkálásában működött közre. Bár ez idea megvalósítására az építészettechnika, az építőipar ekkor nem volt még felkészült. „Furcsa és koraszülött eszme volt szabványosítani egész tömegek öntőmintáit vasbetonba, különálló építőelemek helyett, miként később Gropius tette a korszerű Bauhaus-Történ lakótelepen Dessauban.” (s mint ismeretes, Molnár Farkas készített és publikált ilyen terveket). Jóllehet a Bauhaus 1923-as kiállításán még Forbát közreműködése is figyelmet kapott, Jönsson felhívja itt a figyelmet, hogy a későbbi szakirodalom már többnyire Gropius irodájának, vagy a weimari Bauhaus W. Gropius vezette építészeti osztályát említi e tervek készítőjének, ami már magában véve tévedés, mert ilyen osztálya nem volt a Bauhausnak. Forbát ugyanekkor készített műteremház tervének eszméjét, az egy központi lépcsőház köré különféle szintekre helyezett azonos alaprajzú műtermekkel, később lakásokkal lakótoronnyá fejlesztette (közölte a Bauwelt 1928-ban) „Mindkettő, a javasolt és az eredeti stúdió-ház nagyon korai példái a modern pont-házaknak (blokknak), annak a típusnak, amit húsz évvel később Forbát vezetett be Svédországban, ahol az népszerű lett a negyvenes és ötvenes években.”

A De Stijl formai kísérletei által befolyásolt tervei közé számítja Jönsson azt a kétcsaládos lakóházat is, amit Forbát 1923-ban anyósának tervezett, s Bortnyik Sándor Fred Forbátot feleségével ábrázoló festménye (1924) háttérében, Forbát feje fölött a fiatal házások jövendő otthonaként (?) látható.

Forbát e korai terveiből, akárcsak a Bauhaus lakótelepre készületekből a gazdasági válság miatt alig valósult meg valami. Szülőföldjén is nyílt alkalma tervezésre 1924-ben, ahová azért utazott, hogy bemutassa feleségét. Jönsson közli egy 1924-ben Pécsre szánt kétemeletes sarokház tervét, földszintjén üzletekkel, továbbá egy villaépület tervét irodákkal, ez Békésen épült volna fel, és egy Békéscsabára készült lapos tetős (Rusz-féle) bérház tervét. Felépülésük tényét illetve megrendelésük körülményeit nekünk kellene tisztáznunk! Érthető, hogy Jönsson nem ismeri Forbát e pályakezdő éve alatt a szűkebb pátriája, szülővárosa építészeti szemléletének formálására kifejtett hatását, azt, hogy nem szűnt meg tartani

a kapcsolatot az otthoniakkal, hogy munkáiról illetve az építéstechnikai újdonságokról a pécsi napilapokban többször beszámolt. (*Baranyai Magyarság, Pécsi Lapok*, 1925. jan. 25., PL 1924. nov. 9: 1.)

Az alapos képi dokumentáció és Forbát külföldi publikációinak és jegyzéke tervei- nek kronológiája Jönsson tanulmányának egyik nagy nyeresége. Forbát lakó-telep-pekhez tervezett házai (a faszerkezetű barakkok Makedóniában (1925) az elemes kollázs-építés kifejlesztésének egyik állomása), 1926-ban Berlin Zehlendorf kertes lakótelep már elárulják alkotójuk szociális érzékenységét, és a praktikum, s a hely adottságai iránti figyelmét, járatosságát az angol kertvárosok és más előképekben. 1925–1928-ig Berlinben a Sommerfeld vállalat főépítészeként készített tervek között új idea az úszó nyaraló, nyaralóépület sportberendezéssel, de tervezett autógarázst, kórházat, üzemépületet is. Végre ízelítőt kaphatunk bútortervezői, belsőépítési munkájából is! 1928-ban Moszkva számára a külföldi mérnökök kollektív lakóházára készített terve egyike legradikálisabbjainak, bár a helyszín ismerete nélkül készült, s nem is valósult meg.

1928-ban önálló irodát nyitott Forbát Berlinben. A funkcionalizmus s a korszak legnevesebb építészeivel (Scharoun, Gropius, Hugo Häring stb.) együtt vett részt ekkortól a Berlin körüli lakótelepek (Siemenstadt, majd Spandau Haselhorst) megtervezésében. Az olcsó és egészséges, korszerű minimál-lakás kialakításában és a lakótelep tervezésében több javaslatát is elfogadták. Jönsson sikerrel találja meg és részletezi Forbát hozzájárulását és tervezői érdemeit e területen. A Bauhaus-elvek követője, amikor Gropiushoz hasonlóan e házak ajtóin, ablakkeretelésein az alapszíneket használja. Az építőanyag megmutatásával, a téglalábzatokon, erkélyválasztókon való alkalmazásával, az erkélyek és loggiák homlokzattagoló szerepének kiaknázásával, a lépcsőházak tömbjének kiemelésével vagy térbeli kiugratásával vitt változatosságot a többnyire négyszintes szalagházakba, s oldotta a telep monotonitását. Többféle lakásbeosztás javaslatot készített e házakhoz, s azokat korszerű technikával szerelte fel. E területen végzett munkájának elismerése volt, hogy Gropius bevonta a CIAM második, a minimál-lakás témájával meghirdetett frankfurti kongresszusának előkészítésébe (1929), bár csak a következő CIAM kongresszuson vett részt Forbát hivatalosan tagként, amiben annak bizonyítékát látja Jönsson, hogy Forbátnak a Siemensstadtban végzett kiváló munkájára felfigyeltek kollégái. Forbát ide tervezett bérházhomlokzatain a holland építész P. Oud hatását is felismeri, aki Forbát barátja lett, amikor munkáit Forbát személyesen tanulmányozta Hollandiában (1929). E telep házait hat építész tervezte, s felfogásuk különbözősége formai változatosságot eredményezett ugyan, de a modern építészetben belül az első szakadékokat is jelezte, ami a CIAM 3. kongresszusán nyílt vitához vezetett Hugo Häring és Walter Gropius között.

Forbát e berlini önálló tervezői periódusának, modern építészeti teljesítményének meggyőző példája a Berlin-Eichkampban (1929) felépített sportstadion és klubház. Olyan versenytársakkal indult egy bank tervpályázatán mint Hannes Meyer, aki professzorságot ajánlott Forbátnak a dessau Bauhausban. Forbát kitért e megbízás elől, ehelyett várostervezésről tartott kurzust Johannes Itten magániskolájában Berlinben. A Spandau Haselhorst lakótelep folytatta a tudományos építési-módszer kísérleteket, amibe Forbátot már több tervváltozat elkészülte után vették be, s kevés időt hagyva a tervezésre, ezért itt több kompromisszumra kényszerült, amit a Baugilde folyóiratban e munkáját ismertetve fejtett ki.

„Ahogy B. Taut és Wagner, Forbát is szocialista volt és erősen érdeklődött a társadalmi és gazdasági dolgok iránt. Ez lehetett a fő ok, amiért a várostervezést választotta és a lakótelepet fő működési területeként. A szociális lakóházépítés programja, amit ezek az emberek valósítottak meg, demokratikus eszmék világos kinyilvánítása volt. Igényelték az ésszerű életstandardot és az azonosulást a munkásosztállyal.”

R. Jönsson Forbát németországi munkásságát elemezve kiemeli építészünk praktikus érzékét és a hely adottságaihoz alkalmazkodó tervezését, s jóllehet formálását inkább a funkció és a szerkezet irányította, mint az esztétika, mégis egyensúlyra törekedett a kettő között.

Mendöl Zsuzsanna

LŐRINCZ ZOLTÁN: SZENT MÁRTON. Savaria szülötte. SAINT MARTIN the son of Savaria. SANKT MARTIN der Sohn von Savaria. B.K.L. Kiadó – Pannon Lapok Társasága. Szombathely 2000. 174 o. 82 kép.

Szombathely és egész Európa, 1997-ben ünnepelte Szent Márton halálának tizenhatodik centenáriumát. Szombathely a 2000. évben is a savariai születésű legiónáriusra és tours-i püspökre emlékezett Lőrincz Zoltán könyvével. A cím sejteti, hogy a kiadvány trilinguis. Tehát a magyar olvasó mellett a németre és az angolra is számít. A nyelvválasztással kapcsolatban rögtön felmerül a kérdés: hol van a francia verzió, és miért pont ez maradt el. Hiszen a szent legfontosabb kultuszhelye a kezdetektől napjainkig Tours.

A könyv igényes kiállítású. A Multi Art Silk papíron a színes képeket a szöveg közé lehetett nyomtatni. Igaz, a színek olykor torzítanak. Ez leginkább a ravennai San Apollinare gádorfalának esetében zavaró, ahol a szöveg szerint Krisztus és Márton bíbor öltözetet viselnek, a reprodukción pedig feketét.¹ A könyv kemény kötésű és borítója is van. A szombathelyi püspök és a tours-i érsek előszava után a szöveg kilenc, különböző terjedelmű fejezetben foglalkozik a szenttel. Az egyes fejezetek Szent Márton történetének egy-egy eseménye, széleskörű kultuszának valamely mozzanata köré fonódnak. Nem fő feladat és ezért rövid az élettörténet és annak irodalmi valamint liturgikus forrásainak, a kultusz legfontosabb színhelyeinek a bemutatása. Nyilván véletlen, hogy e témakörben a tours-i bazilikát, tumbát és ereklyetartót mindössze egy-egy kép idézi az olvasó szemei elé, szöveges magyarázat nélkül.² Az európaival szemben bőven foglalkozik a szerző a pannóniai és a magyarországi kultusszal, ami mind a hazai, mind a külföldi olvasó számára hasznos és tanulságos. Ilyen keretbe ágyazza Lőrincz Zoltán a képzőművészetben megnyilvánuló tiszteletet, melyet a kezdetektől napjainkig kísér végig. Szent Márton ikonográfiáját két szálla fűzi fel a tanulmány. Egyrészt az álló alakos, attribútumos ábrázolásokra, másrészt a legenda ciklikus feldolgozásaira. Mindkét területen figyelemmel kíséri a szerző az egyes témák kialakulását, elterjedési irányát, népszerűségét, jelentésváltozásait. Emellett a mű végigkíséri az ábrázolást létrehozó szellemi-dogmatikai-teológiai hátteret. Ilyen szempontból különösen tanulságos a ravennai San Apollinare Nuovo Szent Márton ábrázolás teológiai-dogmatikai